

ЗООНАЗВА *ВОВК* У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ (СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

*У статті зроблено спробу проаналізувати фразеологічні одиниці з компонентом **вовк**, простежити, як реалізуються семи в конкретних контекстах та з'ясувати їх специфіку.*

Ключові слова: зоолексема, семантичне поле, фразеологічна одиниця.

*This article attempts to analyze phraseological units with component **wolf**, to trace, as semes implemented in specific contexts and explain its specificity.*

Key words: zoolekseme, semantic field, phraseological unit.

Мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й фіксує духовні надбання народу. Ментальність засвідчена в усталених сполуках, тому важливо досліджувати особливості відображення менталітету народу у фразеологічних одиницях. Усталені вислови охоплюють усі сфери життєдіяльності людини, тому кожен аспект їх дослідження, безумовно, заслуговує на належну увагу.

Тварини завжди відігравали значну роль у житті нашої планети. Первісні люди вважали їх богами, через що виконували різні ритуали перед ними. На думку багатьох мовознавців, мова виникла з ритуалу. У стародавній картині світу кожна тварина займала відповідне місце, з яким асоціювалася в людей. Відповідно роль тварин у житті людини знаходить адекватне відображення і в мовній картині світу.

Компонент *вовк* є частотним в українських фразеологізмах і

пареміях. Отже, важливо простежити асоціативне поле цієї зоолексеми. Вовк – ссавець із родини собачих, що добуває їжу самостійно активним пошуком та переслідуванням жертв. Зовнішній вигляд свідчить про його потужність і відмінну пристосованість до невтомному бігу, переслідування та нападу [3]. Відзначено також його масивність. Цей дикий звір у народних легендах є небезпечним хижаком. Про вовка складено багато легенд, оскільки він не лише звір, але й у зооморфічному зображенні демон [2, с. 332]. Це значення зоолексеми розкриває українська легенда, яка розповідає, що вовк, хоч і був створений чортом, проте заради благої цілі. Люди дозволяли своїй худобі пастися будь-де. Вона, таким чином, приносила шкоду природі, тому чорт вигадав створити вовка, який би цьому завадив. Тоді б, за задумом чорта, люди оберігали свою худобу і пасли її. Ці вірування українців знайшли своє відображення в прислів'ях, приказках та фразеологізмах. Сема 'хижак' реалізується в прислів'ї *вовк вівці не товариш*, фразеологізмі *і вовки ситі, і кози цілі*. Люди неодноразово зустрічалися з випадками крадіжки їхньої худоби вовком, тому, коли зникла якась худобина часто звинувачували в цьому вовка безпідставно – *на вовка помовка, а то злодій кобилу вкрав*. Про вовка-хижака йдеться в таких прислів'ях: *вовкові порося з горла, а котові мишу з зубів не видереш* або *повадиться вовк до кошари, то все стадо перебере; їж, вовче, чужу кобилу, а моїх овець не руш*. Мовцями вовк сприймається як виключно жорстока тварина, тому у сполученні *вовк пожалів* дієслово неодмінно набуває переносного значення: *пожалів вовк кобилу – зоставив хвіст і гриву*. У паремії *дай, Боже, нашому теляті вовка піймати* наведено абсурдне судження – реальні об'єкт і суб'єкт дії переставлені, що і викликає комічний ефект та миттєве заперечення. Зрозуміло, що теля ніколи не "піймає" вовка, а от вовк ласий на телят.

У прислів'ях *аби вовк ситий і баран цілий* та *аби вовк ситий і коза ціла* стає зрозуміло, що вовк їсть свійську худобу. Це тварина, яка сама собі добуває їжу. Народна мудрість говорить: *вовка ноги годують*. У цьому

випадку реалізовано сему ‘активний звір у пошуку та переслідуванні жертви’. Часто вовк є голодним, через що заходить у господарські двори по їжу, тому і говорять про голодну людину – *голодний, як вовк*. З наведених фразеологічних одиниць можна чітко простежити, що їдять вовки: овець, кіз, свиней, телят, баранів. Часто вовка ловили і били тільки через те, що він псував худобу. Про це сказано у прислів’ї: *не за те вовка б’ють, що сірий, а за те, що овечку з’їв*. На вовків неодноразово робилися засідки, тому їм не завжди легко вдавалося залишитися неушкодженим після “візиту” до кошари. В основі фразеологізму *хоч вовк траву їж*, що означає “байдуже”, лежить нереальна ситуація, бо вовк – це хижак, що й відображено в прислів’ї: *захотів від вовка каяття, а від п’яного сорому*. Через це вовки є причиною постійного неспокою і хвилювань господарів.

Сема ‘тварина, що виє’ реалізується у фразеологізмі – *хоч вовком вий*. Своїм виттям вовки являють певний дискомфорт, що знаходить відображення в прислів’ях: *у лісі вовки виють, а на печі страшно* або *з вовками жити – по-вовчому вити*. Проте, окрім цієї семи, у прислів’ї реалізується й інша – ‘тварина, що живе в лісі’. Основне місце проживання вовків – ліс, тому люди бояться поодинці ходити в ліс, адже на своїй території вовк почуває себе впевнено і безпечно. Про те, що вовки – це лісові звірі, засвідчують і такі прислів’я: *вовків боятися – в ліс не ходити; нема лісу без вовка, а села без лихого чоловіка* або *вовка не треба кликати з лісу, він сам прийде*. Про те, що вовк є вовком саме в лісі зазначено у прислів’ї: *натура вовка тягне до лісу, а музиканта до корчми*. Це дика, волелюбна тварина, яку практично неможливо приручити і змусити жити з людьми. Навіть якби люди турбувалися про нього, давали їжу, ці тварини все одно хотіли б жити в лісі, про що свідчить таке прислів’я: *скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться* або *вовка в плуг, а він глядить у луг, чи вовком орати не будеш*.

У прислів’ї *пішов вовк по вовну та й сам остався остриженим* реалізовано сему ‘тварина із шерстю’. Подібне значення зафіксовано також

у разеологічній одиниці *вовк линяє, а вдачі не міняє*. Ознака ‘тварина сірого кольору’ реалізується в паремії: *не за те вовка б’ють, що сірий, а за те, що овечку з’їв*. Вона є диференційною, тобто такою, що ідентифікує вовка, що підтверджено у прислів’ї: *тобі що сіре, те й вовк, що куце, те й заєць*.

Багато українських фразеологічних одиниць виражають негативне ставлення до вовка, зокрема: *злий чоловік гірше вовка* або *бійся більше зради, як вовка*. У першому прислів’ї вовк прирівнюється до злого чоловіка не через те, що хижа, небезпечна тварина, яка завдає шкоди. У другому випадку поняття зради ототожнюється з підступною поведінкою вовка. Тому в уявленні людей він постає злим, лютим: *вовк змінює шкуру, але ніколи свою натуру; вовк линяє, а вдачі не міняє; вовк старіє, але не добріє*.

Конотативна сема ‘ворожий’ реалізується у фразеологізмі: *дивитися вовком*. Значення утворилося шляхом транспозиції сем другого компонента (*вовком*), де актуалізувався диференційний смисловий елемент ‘хижий’, перейшовши в ранг родової семи замість колишньої архісеми ‘тварина’. Отже, семантична структура фраземи *дивитися вовком* містить денотативну і мотивовану конотативні семи. Семи ‘хижий’, ‘ворожий’ не мають прямого виходу на денотат; вони визначають певну властивість, посиляючись на образ іншого денотата. Унаслідок такої транспозиції сем утворилося фразеологічне значення ‘виявляти вороже, недружнє ставлення’ [1, с. 21].

Окрім худоби, вовки нападають на людей. Українська легенда пояснює це явище так, що зліплений чортом вовк виявився завеликим, тому чорт почав обстругувати його. Вовкові було дуже боляче від цієї процедури, тому після цього вовк сказав, що він буде їсти не лише худобу, але й людину. Тому люди і зараз не ходять поодиноці у ліс, про що свідчать такі паремії, у яких реалізовано сему ‘хижак’: *дружний гурт і вовків не боїться; гурту і вовк не страшний*.

Вовки – дуже обережні тварини, їх не так легко впіймати. Народна

мудрість говорить: *сторожись від нього, як вовк від капкана*, а фразеологізм: *не бачити смаленого вовка* означає ‘не зазнавати труднощів, випробувань у житті’. Тут засвідчено обережність вовка. *Смалений вовк* – такий вовк, який потрапив у пастку людей, що практично неможливо або вдається дуже рідко. У цих одиницях також реалізується сема ‘об’єкт полювання людей’.

Конотативна сема ‘дурний’ реалізується у фразеологізмі: *як вовк на зорях*. На противагу цьому значенню в усталених висловах зафіксовано інше – ‘розумна істота’ – *старий вовк*.

Названа вовком хижа, зла людина в прислів’ї: *сказав би словечко, та вовк недалечко*. Звичайно, людина не боїться вовка, який може щось підслухати. Тут ідеться про людину, яка за особливостями свого характеру нагадує вовка. Те ж саме значення має прислів’я: *з вовком дружи, а камінь за пазухою держи*, у якому реалізується сема ‘підступний’. У прислів’ї *або з вовками жити і по-вовчому вити, або з’їденим бути*, ми розуміємо, що ніхто й не збирається жити з вовками, а з людьми, які мають “вовчу” натуру, цілком можливо.

Отже, у фразеологічних одиницях із компонентом *вовк* виявлено такі семи: ‘хижак’, ‘дика тварина’, ‘тварина, що живе в лісі’, ‘тварина, що виє’, ‘тварина із шерстю’, ‘тварина сірого кольору’, ‘злий’, ‘обережний’, ‘дурний’, ‘розумна істота’.

Література:

1. Алефіренко М. С. Теоретичні питання фразеології / М. С. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 134 с.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
3. Всеукраїнська велика енциклопедія тварин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tvarunu.com.ua/v/91/>.

4. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
5. Маркович О. В. Українські приказки, прислів'я і таке інше / О. В. Маркович та ін. ; укладач М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 765 с.
6. Народ скаже, як зав'яже. Українські народні прислів'я та приказки: добірка для школярів / уклад.: Л. Вознюк ; літ. ред. Л. Олійник. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 224 с.
7. Рукавичка : [українські народні казки про тварин : для дошк. та мол. шк. віку / за ред. М. Ф. Совенко]. – К. : Лелека, 2002. – 94 с.
8. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.